

6. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi və geosiyasi strategiya

Mövcud iqtisadi sistemindən həmçinin iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, iqtisadi təhlükəsizlik hər bir ölkədə daim diqqət mərkəzində olan ən aktual məsələlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, bir sıra Qərbi Avropa ölkələrində İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeçiliyində olmaqla bu problemlə bir sıra dövlət orqanları məşğul olur.

O cümlədən, bu ölkələrdə iqtisadi təhlükəsizlik institutları da fəaliyyət göstərir. Bundan başqa hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası mövcuddur.

Müxtəlif proqramlar və sənədlər bu problemin həllində tənziomedici rol oynayır.

Bəs, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi hansı metod və üsullarla təmin edilir? Daha doğrusu, bu təminatmənin mexanizmi necədir? Bu sualları cavablandırmaqdan öncə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə xələl gətirə biləcək əsas amillərə diqqət yetirməyiniz zəruri olar.

Bir qayda olaraq dövlət-cəmiyyət üçün iqtisadi təhlükə aşağıdakı hallarda yaranır:

- ölkədəki geniş təkrar istehsalın lazımi səviyyədə olmaması, bunun nəticəsində daxili tələbatın daha çox xaricdəki istehsalın nəticələri hesabına ödənilməsi;
- ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin aşağı enməsi, işsizlər ordusunun və yoxsulların yaranması;
- ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində balansın pozulması, idxal üçün geniş imkanların yaranması;
- yoxsulluğun və dövlət nəzarətinin zəifliyinin nəticəsi olaraq iqtisadi cinayətkarlığın ümumi tendensiyaya çevrilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunda sahələrarası tarazlığın pozulması. Ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı;
- investisiya siyasətinin müəyyən tələblərə cavab verməməsi, ölkə iqtisadiyyatına xarici investorların nəzarətinin limitləri aşması;
- hökumətin pul-kredit siyasətinin qeyri-mükəmməlliyi, bunun nəticəsi olaraq normadan artıq inflyasiya təhlükəsinin gerçəkləşməsi;
- pul-kredit siyasətinin qeyri-qənaətbəxşliyi nəticəsində maliyyə piramidalarının fəaliyyəti üçün geniş imkanların açılması və s.

Onu da qeyd edək ki, bu iqtisadi təhlükə amilləri ölkənin coğrafi mövqeyindən, təbii ehtiyatlarından, mövcud iqtisadi sistemindən, hətta dövlət-hökumət quruluşundan fərqli olaraq üxtəlif olur.

Məsələn, Azərbaycan iri neft ehtiyatlarına malikdir (30 milyard barreldən çox), ölkənin bu sektoruna iri həcmli investisiyalar qoyulub. Bu amil istər-istəməz ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli (yəni, neftlə bağlı) inkişafı üçün şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində perspektiv üçün ciddi iqtisadi təhlükə ola bilər.

Buna görə də, hökumət neft sektoru ilə yanaşı digər sektorlara da investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində ciddi tədbirlər görmək məcburiyyətində qalır.

Yeri gəlmişkən, amillər sırasında qeyd etdiyimiz maliyyə piramidaları ilə bağlı da, misal çəkə bilərik. 94-45-ci illərdə postsosialist məkanında maliyyə piramidalarına əsaslanan bankların fəaliyyəti geniş vüst almışdı.

Pul-kredit siyasətinin qeyri-mükəmməlliyinin nəticəsi olan bu proses vətəndaşların aldadılması, külli miqdarda maliyyə vəsaitinin mənimsənilməsi ilə nəticələndi.

İndi dövlətin öz iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməsi mexanizminə, bir sözlə onun iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasına diqqət yetirək. Bir qayda olaraq bu strategiyanın məqsədi aşağıdakı elementləri özündə birləşdirir:

- dövlətin bütövlüyünü və müstəqlliyini, ölkədəki hərbi-siyasi sabitliyi, vətəndaşların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsini şərtləndirən iqtisadi inkişafa nail olmaq;
- beynəlxalq əmək bölgüsünün səmərəli həyata keçirilməsinə nail olmaqla ölkənin dünya təsərrüfatına bərabərhüquqlu inteqrasiya olunmasını təmin etmək.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıda qeyd edilən şəraitin mövcudluğu zəruridir:

- ölkədə sosial sülhün mövcudluğu, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- dövlətin milli maraqları çərçivəsində istər siyasi, istərsə də, iqtisadi tədbirlərin səmərəli şəkildə icra edilməsi;
- dünyada gedən və ölkəyə təsir etmə imkanlarına malik proseslərə təsir etmə imkanının mövcudluğu və s.

Bu qeyd edilənlərin fonunda hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası ümumi olaraq aşağıdakı bölümlərdən ibarət olur:

- yaxın və uzaq perspektivdə ölkə üçün iqtisadi təhlükə yarada biləcək faktorların müəyyən edilərək qiymətləndirilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin kriteriya və parametrlərinin müəyyən olunması;
- sosial sabilliyin, milli iqtisadiyyatdakı dayanıqlığın pozulmasına təhlükə yaradan amillərin aradan qaldırılması üçün, yeniliklərin mütəmadi olaraq nəzərə alındığı mexanizmin formalaşdırılması.

Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının hazırlanmasında makroiqtisadi, demoqrafik, xarici iqtisadi, ekoloji və texnoloji keyfiyyət meyarları nəzərə alınır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini mexanizmindən danışarkən ərzan təhlükəsizliyi məsələsinə də ciddi diqqət yetirməliyik.

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının tərkib hissəsi olan ərzaq təhlükəsizliyinə bağlı əksər ölkələrin konsepsiya və proqramları var. Bu barədə növbəti paraqrafda daha geniş bəhs edilir.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi məsələsinə gəlicə, bu nikbinlik doğuracaq səviyyədədir. Hökumətin bu sahədə konkret proqram və konsepsiyası olmasa da, ölkənin kifayət qədər zəngin ehtiyatlara, investisiya imkanlarına, ixtisaslı kadr potensialına malik olması, iqtisadi təhlükəsizliyi təbii olaraq gerçəkləşdirir.

Ancaq istənilən halda perspektiv üçün lazımi tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Bütün səviyyələrdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin tədqiqat obyektinə əmtəə və xidmətlərdən gələn gəlir və xərclər və digər makro-iqtisadi göstəricilər sayılır.

Buraya həm müxtəlif mülkiyyət formaları, həm də bir –birilə əlaqəsi olmayan bir çox məhsul çeşidlərinin və istehsal həcmünün eyni vaxtda inkişaf etdirən istehsal növləri daxildir. Çünki mülkiyyətin hansı formasından asılı olmayaraq, əmtəə istehsalı və xidmətlərin inkişaf etdirilməsi makroiqtisadiyyatın inkişafına və iqtisadi islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə kömək edir.

Təhlükə və zərərə qiymət vermək üçün iqtisadi təhlükəsizliyin kriteriyası anlayışı var. Bu anlayış kəmiyyət göstəricilərinə və keyfiyyət əlamələrinə malikdir.

Kriteriya iqtisadi təhlükəsizliyin bütün göstəricilərini öz məzmununda ehtiva edir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti onun kriteriya və göstəriciləri sistemində reallaşdırılır.

İqtisadi təhlükəsizlik kriteriyası iqtisadiyyatın vəziyyətini qiymətləndirən bir anlayışdır. Çünki ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti burada əks olunur.

Təhlükəsizliyin kriterial qiyməti aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- resurs potensialı və onu inkişaf etdirmək imkanı;
- əmək, kapital və digər resurslardan səmərəli istifadə etmə səviyyəsi, onun inkişaf etmiş, qabacıl ölkələrlə müayisədə hansı səviyyədə olması, habelə daxili və xarici təhlükəni minimuma endirmək imkanı;

- iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti;
- suverenlik, müstəqillik və xarici təhlükənin qarşısını almaq imkanı;
- sosial sabitlik və sosial ziddiyyəti həll etmək qabiliyyəti.

Göründüyü kimi, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının dinamikliyi onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ilkin zəruri şərtidir. Belə ki, ölkənin iqtisadiyyatının davamlı və dayanaqlı inkişafını təmin etmək üçün inkişaf prosesində qarşıya çıxan problemlər öz həllini vaxtında tapmalıdır. Əks halda, bu problemlər sosial-iqtisadi inkişafın buxovuna çevrilir və ölkə üçün daim qaynaqlanan təhlükə mənbəyinə çevrilir.

Bu problemlər mərhələli şəkildə həll olunmalı, mütəmadi olaraq yeniləşən iqtisadi mexanizm vasitəsilə və inkişafın təkamül yolu ilə daha yüksək mərhələyə qalxmalıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin yuxarıda göstərilən kriteriyaları tələb edir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin müəyyən göstəriciləri seçilərək onun keyfiyyət və kəmiyyət

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu səviyyələri dünya statistika sistemi ilə müqayisə edilsin və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən iqtisadiyyat formalaşdırılsın.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün, ilk əvvəl iqtisadi həyatın obyektiv və qanunauyğunluqları dərk edilərək aşkar olunmalıdır. Bu qanunlar ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəricisi kimi səciyyələnən ÜDM-ni formalaşdıran bütün sektorlarda fəaliyyət göstərirlər.

Yəni, iqtisadiyyatın real sektorunda, pul sektorunda, büdcə sektorunda və xarici sektorda bu qanunlar öz şərtlərini obyektiv olaraq diktə edirlər. Bu iqtisadi qanunlar aşağıdakılardır:

- itisadi artım qanunu;
- yığım qanunu;
- rəqabət qanunu;
- tələb və təklif qanunu;
- dəyər qanunu;
- əmək bölgüsünün dərinləşməsi və genişlənməsi qanunu;
- mənafehin reallaşması qanunu;
- mərkəz və əyalətin qeyri-bərabər sosial-iqtisadi inkişaf qanunu

Bu qanunların fəaliyyət mexanizminin dərkinə əsaslanan istifadə mexanizminin işə salınması üçün hər bir qanunun cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatının məzmununu əhatə etmə sərhədləri, xüsusilə də əsas iqtisadi qanunun diktə etdiyi şərtlərin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi qanunların obyektiv fəaliyyət mexanizminin dərk edilməsindən irəli gələn müddəa əsasında ölkənin iqtisadi inkişaf konsepsiyası və modeli hazırlanaraq həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq bazarlar sistemində ölkənin itisadiyyatının rəqabətə davamlılığını təmin etmək üçün istehsal texniki və texnoloji baxımdan daim yeniləşməlidir. Bu tədbirləri həyata keçirmək üçün inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrlə və yeni sənaye ölkələri ilə əməkdaşlıq genişləndirilməli və paralel olaraq ölkənin özünün qabaqcıl elmi-texniki məhsullar bazarı formalaşdırılmalıdır.

Torpaq, əmək resursları, maliyyə resursları və çox qiymətli resurs kimi qiymətləndirilən sahibkarlıq qabiliyyəti səfərbərliyə alınaraq iqtisadi fəaliyyət prosesinə cəlb edilməlidir ki, bu tədbir nəticədə kumulyativ iqtisadi artıma birbaşa təsir etsin.

Yeni sənaye ölkələrinin iqtisadi təcrübəsinin araşdırılması göstərir ki, bu ölkələr sözügedən tədbirləri həyata keçirmək üçün bir qayda olaraq dünya iqtisadiyyatının ən mənfəətli iqtisadi sahələrində innovasiya xarakterli iqtisadi fəaliyyət sistemini təşkil edərək aşağıdakı istiqamətlərdə kompleks tədbirlər həyata keçirmişlər:

- iqtisadiyyatın korporativləşdirilməsi və kiçik və orta biznes subyektləri ilə iri biznes strukturlarının işbirliyinin yaradılması;
- daxili və xarici investisiya mənbələrindən maksimum istifadə edərək yüksək gəlirli biznes sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- bir qrup ölkələrdə idxalı əvəz edən iqtisadi sahələrin, digərlərində isə ixaracat yönümlü iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsi üzrə xarici iqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsi;
- ixaracatın stimullaşdırılması, daxili bazarın qorunması və onun daxili və xarici təhlükədən qorunması sisteminin yaradılması.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı bu ölkələrdə səmərəli fəaliyyət göstərən vergi, gömrük və büdcə sistemləri və əhalinin sosial müdafiə sistemi formalaşdırılmışdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin göstəricilərini son hədd əhəmiyyətinə görə dörd qrupa bölməyi təklif edirlər:

- 1) milli mənafeyin əsas cəhətlərini əks etdirən və dövlət səviyyəsində təsdiq olunan makroiqtisadi göstəricilər;
- 2) İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin təsdiq etdiyi və başlıca cəhətləri əks etdirən son hədd əhəmiyyətli göstəricilər;
- 3) müvafiq nazirliklərin təsdiq etdiyi sahələr səviyyəsində son hədd göstəriciləri;
- 4) regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin son hədd əhəmiyyətli göstəriciləri.

Göründüyü kimi iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin ən zəruri şərti davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. Lakin iqtisadi təhlükəsizlik üçün göstəricilərin özü mühüm əhəmiyyət kəsb etmir, bunların içərisində ən çox mühüm rol oynayanı təhlükənin son həddə yaxınlaşması göstəricisidir. Bu ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin zəifləməsi, dağıdıcı meyllərin, xoşagəlməyən halların formalaşması dövrüdür. Son həddi ifadə edən göstəricilərin müəyyən olunması itisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri sistemi kimi çıxış edir.

Ən çox təhlükəli vəziyyət kompleks göstəricilərin təhlükənin son həddində olmasını bildirməsidir.

İqtisadi təhlükəsizliyə mənfi təsiri aşkara çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nəzarət etmək zəruridir. Bunun üçün göstəricilərin sərf-nəzər edilməsi, onların iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə görə əhəmiyyəti nəzərə alınmalıdır. Bu göstəricilər tədqiq edilərkən ona kompleks şəkildə yanaşılmalı və onun əsasında iqtisadi təhlükəsizliyin "diaqnozu" müəyyənləşdirilməlidir. Yalnız bu iş başa çatdıqdan sonra iqtisadi təhlükənin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməlidir.